

ĮVARDŽIUOTINIŲ BŪDVARDŽIŲ RAIDA BALTŲ KALBOSE*

J. KAZLAUSKAS

§ 1. Kai kuriose rytinių aukštaičių tarmėse (Palūšė, Linkmenys ir kt.), kur įvardžiuotiniai būdvardžiai labai gajūs ir nerodo jokių nykimo žymių, turime tokią jų linksnivimo paradigmą:

- a) vyr. g. vns. vard. *baltaseī*
 kilm. *báltojo*
 naud. *baltájam||baltámjam||baltámsiam*
 gal. *báltąjį*
 įn. *baltúoju||baltúomju||baltúomsiu*
 viet. *baltájam|| baltáñjam||baltáñsiam*
 il. *baltájan||baltáñjan||baltáñsian||baltáñsiam*
- dgs. vard. *baltieji*
 kilm. *baltūjū*
 naud. *baltiesiem||baltiejiem||baltiesiem||baltiesiam*
 gal. *baltuosius*
 įn. *baltáisiais||baltáisjais*
 viet. *baltuōsiuosu*
 il. *baltuōsiuosna,-san, -snan*
- b) mot. g. vns. vard. *baltója*
 kilm. *baltōsios||baltōjos||baltōsjos*
 naud. *báltajai*
 gal. *báltąją*

* Ši straipsnį gavome jau po autoriaus mirties. Sprendžiant iš cituojamos literatūros, straipsnis buvo parašytas ir parengtas spaudai 1960 metų pabaigoje arba 1961 metų pradžioje. Mašinraštyje yra pastabų, darytų, atrodo, V. Mažiulio ir Z. Zinkevičiaus; gana gausūs paties J. Kazlausko patikslinimai ir pataisymai. Taisymai ne visur baigti. Vietomis tekstas išbrauktas taip, kad tarp likusių sakinių nėra sąryšio; pasitaiko ir išbraukimų, suardančių sakinio struktūrą. Tokias vietas pataisėme, stengdamiesi kuo mažiau pažeisti autoriaus mintį ir stilių. Išlaikome ir kiek neįprastą šaltinių nurodinėjimą.

Širdingai dėkojame autoriaus žmonai fizikos mokslų kandidatėi docentei Aldonai Kazlauskienei, davusiai mums straipsnio rankraštį. (*Redakcinė kolegija*)

	in.	<i>baltája baltúoju¹</i>
	viet.	<i>baltójoj</i>
	il.	<i>baltójon</i>
dgs.	vard.	<i>báltosios báltojos báltosjos</i>
	kilm.	<i>baltūjū</i>
	naud.	<i>baltójom baltómsiom baltómjom</i>
	gal.	<i>baltóšias baltójas baltóšjas</i>
	in.	<i>baltójom baltómsiom baltómjom</i>
	viet.	<i>baltóšiosu</i>
	il.	<i>baltóšiosna, -san, -snan.</i>

Šita paradigma sukaupusi daugelį būdingų lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių raidos bruožų. Ji rodo, kad įvardžiuotinių būdvardžių linksniavimas turi savitą struktūrą, kuri pasižymi:

1. savitais galūniniais formantais: a) vyr. g. vns. vard. *-sei*, kilm. *-jo*, naud. *-jam* ir *-siam*, gal. *-jė*, in. *-ju* ir *-siu*, viet. *-jam* ir *-siam*, il. *-jan* ir *-sian*, dgs. vard. *-ji*, kilm. *-jū*, naud. *-siem*, gal. *-siuos*, in. *-siais* ir *-sjais*, viet. *-siuosu*, il. *-siuosna*; b) mot. g. vns. vard. *-ja*, kilm. *-sios*, *-jos*, *-sjos*, naud. *-jai*, gal. *-jā*, in. *-ja*, viet. *-joj*, il. *-jon*, dgs. vard. *-sios*, *-jos*, *-sjos*, kilm. *-jū*, naud. *-siom*, *-jom*, gal. *-šias*, *-jas*, in. *-siom*, *-jom*, viet. *-šiosu*, il. *-šiosna*.

2. kamieno savitumu: kamieno forma čia nėra vienoda visiems linksnims, kaip daiktavardžių ar paprastųjų būdvardžių linksniavime, o kiekvienas linksnis turi skirtingą kamieną, atsiradusį dėl to, kad į vieną formą suaugo būdvardžio ir įvardžio atitinkamo linksnio formos. Tuo būdu! įvardžiuotinių būdvardžių linksniavimas išsiskiria iš visų kitų kalbos dalių linksniavimo.

Kaip matyti, rytinių aukštaičių tarmėse patys galūniniai formantai labai įvairūs – čia jie trejopos išvaizdos: vieni jų prasideda priebalsiu *s-*, kiti *j-*, tretį *sj-*. Vieni šitų galūninių formantų, be abejo, yra seni. Atsižvelgdami į įvardžiuotinių būdvardžių susidarymą, senais turime laikyti, pvz.: a) vyr. g. vns. kilm. *-jo*, naud. *-jam*, gal. *-jė*, in. *-ju*, viet. *-jam*, dgs. vard. *-ji*, kilm. *-jū*, naud. *-siem*, gal. *-siuos*, in. *-siais*; b) mot. g. vns. vard. *-ja*, kilm. *-sios*, naud. *-jai*, gal. *-jā*, in. *-ja*, viet. *-joj*, il. *-jon*, dgs. vard. *-sios*, kilm. *-jū*, naud. *-siom*, gal. *-šias*, in. *-siom*. Vadinasi, senieji galūniniai formantai irgi įvairuoja – vieni prasideda *s-*, kiti *j-*. Greta šių galūninių formantų rytiniuose aukštaičiuose turim sukurtų ir naujų, pvz.: a) vyr. g. vns. naud. *-siam*, in. *-siu*, viet. *-siam*, il. *-sian*; b) mot. g. vns. kilm. *-jos*, dgs. vard. *-jos*, naud. *-jom*, gal. *-jas*, in. *-jom*.

Nesunku suvokti, kad pastarieji formantai atsirado kaitant senuosius galūninius formantus, prasidedančius *s-* arba *j-*, kitaip sakant, greta senųjų galūninių formantų

¹ Forma atsiradusi naujai, t. y. vyr. gim. in. *baltúoju*, nes čia sutampa vyr. ir mot. giminės paprastųjų būdvardžių in. formos, plg. *báltu < *báltŭn in báltu < báltuo*.

-siems, -siais ir t. t. radosi ir -siam, -siu, -siam, -sian; greta senųjų galūninių formantų -ja, -jai ir t. t. radosi vns. kilm. -jos, dgs. vard. -jos, naud. -jom, gal. -jas, in. -jom.

§ 2. Vyr. g. vns. vard. *baltasis* kai kur, matyt, buvo irgi performuotas į *baltajis*, plg. dzūkų *baltàjis*, ežerų vardus *Báltajis*, *Júodajis* (pietų Dzūkijoje), *pažįstamais*² ir kt. Žemaičių tarmės įvardžiuotinių būdvardžių vienaskaitos vardininko forma skiriasi nuo kitų tarmių vardininko formos savo ilguoju kamieno *ā*, plg. *báltāsēs*, *gērāsēs*, *aiškēšēs* ir kt. Šitas *a* negali būti čia kilęs iš trumpojo *a* dėl šalutinio nukeltinio kirčio atsiradimo³, nors tokį kirtį ant trumpojo *a* dūnininkų tarmėse turi dar sangražinės veiksmažodžių es. l. 3 a. formos: *āudās*, *bārās*, *dērbās* ir t. t., veiksmažodžių priesagos -av, -dav-: *jūdāva*, *šūkāva*, *vartidāva* ir kt. Bet žemaičių tarmėje šalutinis-nukeltinis kirtis paprastai atsiranda tik ant ilgųjų balsių ar dvibalsių, esančių skiemenyje po pagrindinio senovinio kirčio, plg. *āudē* < *āudei*, *vēštā* < *vištai*, *vi'rāms* < *výrams* ir kt. ir *āšara*, *ādata*. Tiesa, ilguose sudurtiniuose žodžiuose trumpas *a* ir *e* kartais gauna šalutinį nukeltinį kirtį, bet nepailgėja, tai, matyti, tas vyko visai neseniai, plg. *pākōpētē* < *pāku-petē*⁴ (o jeigu ir pailgėja, tai, matyti, tas vyko visai neseniai, plg. *pākōpētē* ir kt.)⁵. Todėl galima manyti, kad ilgieji *a* anksčiau minėtose formose yra atsiradę senokai. Įvardžiuotiniuose būdvardžiuose toks *a* gali būti kilęs iš *ai*, plg. *baltajis* > *baltais* > *baltās*, o vėliau dėl sistemos *baltās* turėjo išriedėti į *baltāsīs*. Kai kuriose žemaičių tarmėse forma *báltāīs* dar vartojama⁶, plg. tokiu keliu atsiradusį lat. *mazais*⁷. Bet kadangi greta *báltāīs* yra ir *báltāsīs*, tai galėjo šita žemaičių forma rasti kitu keliu. Mat, žemaičiai, kaip ir aukštaitiai anksčiau šituos vardininkus galėjo kirčiuoti *gerāsīs*, *baltāsīs*, kurie išriedėjo į *gerāsīs*, *baltāsīs*, plg. *kāsti*, *mēsti*; *pānēšē* ir kt. Paprastieji būdvardžiai *gērs*, *bálts* čia nekludė *a* ilgėti. Vėliau dėl paprastųjų būdvardžių poveikio kirtis galėjo atsirasti šaknyje ir *gerāsīs* > *gērāsīs*, *baltāsīs* > *báltāsīs*. Panašiai gali būti paaiškinamas ilgasis *a* ir sangražinių veiksmažodžių 3 a. Sangražos dalelytė čia prilipo dar tada, kai veiksmažodžio forma kirtį turėjo gale, t. y. buvo kirčiuojama *dirbāsi*, plg. lat. *dirbt*, *sēdāsi*, plg. dar liet. dial. *sēdōs*, *stojōs*, *radōs* ir kt. *Dirbāsi* galėjo išriedėti į *dirbāsi*, vėliau dėl paprastųjų veiksmažodžių formų kirčio įtakos į *dirbāsi*. Tokią formą *dirbāsi* čia palaikė ir asmenavimo sistema (laužtinė priegaidė kituose asmenyse), plg.

1 a. *dērbūs*

2 a. *dērbīs*

3 a. *dērbās*

² Plg. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 471; Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai, V., 1957, p. 93.

³ Žr. V. Grinaveckis, „Vilniaus Valstybinio Pedagoginio instituto Mokslo darbai“, III, V., 1957, p. 165; t. p., XI, 1960, p. 44.

⁴ Žr. V. Grinaveckis, t. p., XI, p. 45.

⁵ Žr. V. Grinaveckis, t. p., XI, p. 54.

⁶ Žr. E. Grinaveckienė, „Lietuvių kalbotvros klausimai“, III, V., 1960, p. 196.

Žr. J. Endzelīns, min. veik., p. 471.

Dėl to plg. dar žemaičių pajūriečių *tągūlās* „tesigula“, *tànėšās*; *lāi pėšās* ir kt.⁸, rodančių, jog turėjo būti kirčiuojama **nešās*, **gulās* ir kt.

§ 3. Taigi galūninių formantų sistema gana aiški. Lieka neiškūs tik formantai, prasidedantys *-sj-* (*-sjais*, *-sjos* ir kt.). Dgs. vard. *báltosjos*, vns. kilm. *baltōsjos*, dgs. gal. *baltósjas*, atsirado dėl paprastųjų būdvardžių dgs. vard. *báltos*, vns. kilm. *baltōs*, dgs. gal. *báltas* poveikio vietoj greta vartojamų *báltojos*, *baltōjos*, *baltójas*. Kad paprastos būdvardžio linksnių formos gali veikti ir iš tikrųjų veikia įvardžiuotinio būdvardžio pirmąjį komponentą, labai gražiai rodo vns. įnag. *baltūōmju*, vartojamas tose pačiose tarmėse greta *baltúoju*. Kai pagal įvardžius *tūōm*, *jūōm* ir kt. atsirado vns. įnag. *baltūōm*, jis paveikė ir įvardžiuotinę formą.

§ 4. Įvardžiuotinių būdvardžių kamienų struktūra irgi ypatinga, plg.:

vyr. g. vns. vard.	<i>balta-</i>	mot. g. vns. vard.	<i>balto-</i>
	kilm. <i>balto-</i>		kilm. <i>balto-</i>
	naud. <i>balta-</i>		naud. <i>balto-</i>
	gal. <i>baltą-</i>		gal. <i>baltą-</i>
	įn. <i>baltuo-</i>		įn. <i>baltą-</i>
	viet. <i>balta-</i>		viet. <i>balto-</i>
	il. <i>balta-</i>		il. <i>balto-</i>
dgs. vard.	<i>baltie-</i>	dgs. vard.	<i>balto-</i>
	kilm. <i>baltų-</i>		kilm. <i>baltų-</i>
	naud. <i>baltie-</i>		naud. <i>balto-</i>
	gal. <i>baltuo-</i>		gal. <i>balto-</i>
	įn. <i>baltai-</i>		įn. <i>balto-</i>
	viet. <i>baltuo-</i>		viet. <i>balto-</i>
	il. <i>baltuo-</i>		il. <i>balto-</i>

Tiesa, kai kuriuose linksniuose greta minėtų kamienų yra ir kitokių, plg.:

- a) vns. naud. *baltám-jam*, *baltámsiam*
 vns. įn. *baltūōm-ju*, *baltūōmsiu*
 vns. viet. *baltañ-jam*, *baltañsiam*
 vns. il. *baltañ-jan*, *baltañsian*, *baltañ-siam*
 dgs. naud. *baltíem-siem*, *baltíem-siam*
- b) dgs. naud. *baltóm-siom*, *baltóm-jom*
 įn. *baltōm-siom*, *baltōm-jom*

Bet visos šitos formos yra atsiradusios naujai dėl paprastųjų būdvardžių atitinamų linksnių formų poveikio, kaip ir anksčiau minėtas vns. kilm. *baltōsjos*, dgs. vard.

⁸ Žr. J. Aleksandravičius, „Vilniaus Valstybinio Pedagoginio instituto Mokslo darbai“, VIII, V., 1959, p. 118.

baltosjos ir kt. Vns. il. *baltamšian* atsirado dėl to, kad senesnių inesyvo ir iiliatyvo formų *baltà-jam*, *baltà-jan* kamienai sutapo, todėl ir čia į iiliatyvo formą buvo įvestas vėlesnis inesyvo kamienas *baltam̃-*. Kokios nors disimiliacijos⁹ čia nebuvo ir būti negalėjo, plg. greta vartojamą *baltašian*.

Vadinasi, nagrinėdami įvardžiutinių būdvardžių raidą, negalime išleisti iš akių: 1) savotiškų jų galūnių formantų sistemos ir tų formantų kaitos, 2) savotiškos jų kamienų struktūros, 3) paprastųjų būdvardžių linksnių formų poveikio įvardžiutinėms.

§ 5. Kaip žinoma, įvardžiutiniai būdvardžiai susiformavo iš paprastojo būdvardžio ir įvardžio *jis* linksnių formų. Išnykus *j* po *s*, kai kuriose formose *-i* susiliejęs su *-j-* (plg. vns. naud. **amžinamuijamui* > **amžinamujamui*, **amžinajai* > *amžinajai*) ir dėl suprantamų priežasčių aptrumpėjęs įvardžio *jis* linksnių formoms¹⁰, susiformavo tokia įvardžiutinių būdvardžių paradigma:

	vard. <i>baltasis</i>	<i>baltoji</i>
	kilm. <i>baltojo</i>	<i>baltosios</i>
	naud. <i>baltamujamui</i>	<i>baltajai</i>
	gal. <i>baltąjį</i>	<i>baltąją</i>
	įn. <i>baltuoju</i>	<i>baltąja</i>
	viet. <i>baltamejame</i>	<i>baltojejoje</i>
dgs.	vard. <i>baltieji</i>	<i>baltosios</i>
	kilm. <i>baltųjų</i>	<i>baltųjų</i>
	naud. <i>baltiemusiemus</i>	<i>baltomusiomus</i>
	gal. <i>baltuosius</i>	<i>baltąsias</i>
	įn. <i>baltaisiais</i>	<i>baltomysiomis</i>
	viet. <i>baltuosejuose</i>	<i>baltosejoje</i>

Kad tokia paradigma egzistavo, nėra abejonės. Tai gražiai parodė Z. Zinkevičius, išskeldamas iš senųjų mūsų paminklų tokius pavyzdžius:

1. vns. viet.: a) *dangiszkameieme*, *didemėiime*, *mažamėiime*, *naiuemėiime* ir kt.
b) *tikróieioie*, *tikróiėioie* ir kt.
2. dgs. naud.: a) *gáilintiemusiemus*, *isztikimieusiemus*, *padátieusiemus* ir kt.
b) *sziltómusiomus*

⁹ Žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 44.

¹⁰ Kai kuriose tarmėse jos neaptrumpėjo, žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 24 t. (Išskiriant „galūnes“, straipsnyje į tai neatsižvelgiama.)— Man rodos, kad tos „galūnės“ neaptrumpėjo ne todėl, kad jų ilgumą čia palaikė greta egzistuojantis įvardis *jis*, t. y. ne todėl, kad antrasis komponentas buvo suvokiamas kaip įvardis *jis*, o todėl, kad, akūtinėms galūnėms trumpėjant tose tarmėse, įvardžiutinių būdvardžių linksniavimo sistema dar buvo neatitrūkusi nuo parodomųjų įvardžių linksniavimo sistemos.

3. dgs. in. *pirmomisiomis, sėnomįssiomis* ir kt.

4. dgs. viet. a) *grinūšėiūse, piktūšėiūse, senūšėiūse* ir kt.¹¹

§ 6. Kaip vyko ilgųjų vienaskaitos ir daugiskaitos naudininko formų raida į trumpesnes, rodo senieji paminklai, plg.

vns. naud. *amszinamuiem* < **amžinamujamui, antramuiem* < **antramujamui* ir kt.
dgs. naud. *gailintiemusiems* < **gailintiemusiemus* ir kt.¹²

Naudininko formos trumpėjo dėl morfologinių priešasčių. Elementas *-ui* būdvardžių vienaskaitos naudininke ir *-u-* daugiskaitos naudininke neteko morfologinės reikšmės ir, visos linksniavimo sistemos verčiamos, lytys sutrumpėjo, vadinasi, dėl morfologinio trumpėjimo iš *baltamui* > *baltam*, **baltamujamui* > *baltamujam*, *vaikamus* > *vaikams*, *geriemus* > *geriems*, *geriemusiemus* > *geriemusiems*. Toks procesas vargu ar galėjo prasidėti įvardžiutiniuose būdvardžiuose ir vėliau išplisti į paprastus būdvardžius, daiktavardžius ir kt., nes įvardžiutinių šių linksnių formų padėtis jų linksniavimo sistemoje niekuo nesiskyrė nuo tų pačių, sakysim, paprastųjų būdvardžių ar daiktavardžių linksnių formų padėtis jų linksniavimo sistemoje, plg.:

1. vns. naud. * <i>baltamujamui</i>	<i>geramui</i>
gal. <i>baltaįjį</i>	<i>gerą</i>
viet. <i>baltamejame</i>	<i>gerame</i>
2. dgs. naud. <i>baltiemusiemus</i>	<i>vaikamus</i>
gal. <i>baltuosiuos</i>	<i>vaikus</i>
viet. <i>baltuosejuose</i>	<i>vaikuose</i>

Tas trumpėjimas vyko paraleliai ir įvardžiutinėse formose, ir paprastųjų būdvardžių ar daiktavardžių formose. Gali kilti klausimas, kodėl vns. naud. išnyko *-ui*, o dgs. naud. galūnėje *-mus* tik balsis *-u-*, kitaip sakant, ne *-us* išnyko, o tik *-mus* sutrumpėjo į *-ms*. Čia lėmė irgi morfologinės priešastys. Galūnė *-us* nykti negalėjo, nes, jai išnykus, forma būtų sutapusi su atitinkama dviskaitos forma, kur, nykstant galūnei *-u*, radosi ta pati forma. Todėl morfologinės reikšmės neteko tik *-u-*.

Kad morfologinis formų trumpėjimas vyko paraleliai visose kalbos dalyse, o ne prasidėjo įvardžiutiniuose būdvardžiuose, rodo ir mūsų senųjų kalbos paminklų faktai. J. Bretkūno ir S. Vaišnoro raštuose, kur vyrauja trumpesnės paprastųjų būdvardžių dgs. naud. lytys, ir įvardžiutinę formą turim trumpesnę – *baltiemusiems, baltomusioms* tipo. Kad asmeninių įvardžių sistemoje kartais dažniau pasitaiko ilgesnės dgs. naud. formos (pvz., *mumus* vartojama dažniau, negu *mums*), paaiškinama ne tuo, kad įvardžiutinių asmeninių įvardžių lyčių nebuvo, o tuo, kad ilgąsias lytis labiau

¹¹ Žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 5, 6, 33.

čia palaikė pati linksniavimo sistema, skirtinga nuo kitų kalbos dalių linksniavimo (plg. kilm. *mūsų*, naud. *mumus* ir kt.).

Senujų paminklų duomenys gražiai rodo, kad *baltiemusiemus*, *baltomusiomus* pirmiausia išriedėjo į *baltiemusiems*, *baltomusioms*. Taigi iš *baltiemusiemus* ir *baltomusiomus* neatsirado *baltiemsiems* ar *baltomsioms*. Jie rodo ir tai, kad ir *baltamujamui* virto *baltamujam*, nors čia nebuvo jokio pasikartojančio dvibalsio *ui*. Tai labai teisingai pastebi Z. Zinkevičius¹³.

Todėl, man rodos, nėra jokio pamato tvirtinti, kad įnagininko ir vietininko lytyse *tikromisiomis*, *tikrojejoje*, *tikruosejuose* balsis anksčiau išnyko iš pirmojo dėmens, o antrajame išliko iki dabartinių laikų, nes toks balsio *i* ar *e* išnykimas – neįsivaizduojamas daiktas. Be to, taip tvirtindami, susiduriame su nemažais sunkumais. Visų pirma Daukšos „Postilėje“ turime *szwętoięioi*, *tikroięioi* ir kt., atsiradusias dėl morfologinio trumpėjimo kaip ir *baltoj*, vartojamas toje pačioje „Postilėje“¹⁴. Antra, taip galvojant, prisieina manyti, kad *j* po *s* anksčiau nyko formose *baltosios*, *baltosioms*, o vėliau tokia *sj* samplaika susidarė dgs. vietininkų lytyse **baltuosjuose*, *baltosjose*¹⁵, vadinasi, *j* po *s* čia ir išnyko vėliau. Tada *j* po *s* čia būtų išnykęs visai neseniai, nes senuosiuose paminkluose vartojamas dar *baltuosejuose* ir kt. O taip vargu ar galėjo įvykti.

Kad įvardžiutinių būdvardžių įnagininko ir vietininko lyčių raida buvo šiek tiek skirtinga, negu naudininko lyčių, galima sutikti. Tą nedidelį skirtumą čia lėmė tai, kad įnagininko galūnė *-mis* netrumpėjo taip, kaip naudininko *-mus*. Ta *-mis* netrumpėjo ne tik įvardžiutiniuose būdvardžiuose, bet ir visose kalbos dalyse. Šiek tiek lėčiau, negu naudininkų formos, trumpėjo ir vietininkai. Kitokių skirtumų tarp naudininko ir įnagininko bei vietininko formų raidos negalėtų būti.

§ 7. Kaipgi susiformavo tada naujosios trumpesnės įvardžiutinių būdvardžių formos? Imkime vėlesnę jų paradigmą, paliudytą senuosiuose paminkluose:

vns.	vard.	<i>balta-sis</i>	<i>balto-ji</i>
	kilm.	<i>balto-jo</i>	<i>balto-sios</i>
	naud.	<i>baltamu-jam</i>	<i>balta-jai</i>
	gal.	<i>baltą-jį</i>	<i>baltą-ją</i>
	įn.	<i>baltuo-ju</i>	<i>baltą-ja</i>
	viet.	<i>baltamę-jam(e)</i>	<i>baltoję-joj(e)</i>
	il.	<i>*baltana-jan(a)</i>	<i>baltona-jon(a)</i>
dgs.	vard.	<i>baltie-ji</i>	<i>balto-sios</i>
	kilm.	<i>baltų-jų</i>	<i>baltų-jų</i>
	naud.	<i>baltiemu-siems</i>	<i>baltomu-sioms</i>
	gal.	<i>baltuo-sius</i>	<i>baltą-sias</i>

¹³ Žr. t. p., p. 33.

¹⁴ Žr. t. p., p. 34.

¹⁵ Žr. t. p., p. 21.

įn.	<i>baltai-siais</i>	<i>baltomi-siomis</i>
viet.	<i>baltuosę-juose</i>	<i>baltosę-jose</i>
il.	<i>*baltuosna-juosna</i>	<i>*baltosna-josna</i>

Čia jau, be abejo, turime savitas galūnes (jos atskirtos brūkšneliais). Bet ir kamienai susikristalizavo saviti: analogiškai pagal daugelį linksnių kamienai visose formose susidarė dviskiemeniai, taigi ir:

vns.	naud.	<i>balta-</i>	dgs.	naud.	a) <i>baltie-</i> b) <i>balto-</i>
	viet.	a) <i>balta-</i> b) <i>balto-</i>	dgs.	įn.	<i>balto-</i>
	il.	a) <i>balta-</i> b) <i>balto-</i>	dgs.	viet.	a) <i>baltuo-</i> b) <i>balto-</i>
			dgs.	il.	a) <i>baltuo-</i> b) <i>balto-</i>

Daugiskaitos vietininkui ir iliatyvui susidarė potencinės galūnės *-siose*, *-siuose*, *-siuosna*, *-siosna*, sudarytos kaitant *-sios*, *-sioms*, *-sias*, *-siomis*; *-siems*, *-sius*, *-siais*, plg. rytinių aukštaičių vns. naud. galūnės *-siam* ir kt. darybą, žr. § 1. Prie naujai suvokto kamieno buvo pridėtos linksnių galūnės: taip atsirado

vns.	naud.	<i>baltajam</i>	dgs.	naud.	a) <i>baltiesiems</i> b) <i>baltosioms</i>
	viet.	a) <i>baltajame</i> b) <i>baltojoje</i>	įn.	<i>baltosiomis</i>	
	il.	a) <i>baltajan</i> b) <i>baltojon</i>	viet.	a) <i>baltuosiose</i> b) <i>baltosiose</i>	
			il.	a) <i>baltuosiuosna</i> b) <i>baltosiosna</i>	

Tokį raidos kelią patvirtina ir senųjų paminklų duomenys. M. Daukšos „Postilėje“, kur vartojamos lytys tipo *pirmameiime*, randame jau ir *regimajime* 134,10. Ir kituose paminkluose, nors ir retai, bet jau pasitaiko lyčių, susiformavusių tokiu keliu, plg. *wiresniesiems*, *Didejeme*, *didziejeme* (Olševskio „Broma“), *amszinaiam* (Wolfenbüttelio Postilė)¹⁶.

Taip susiformavo nauja įvardžiuotinių būdvardžių linksniavimo paradigma:

vns.	vard.	<i>baltasis</i>	<i>baltoji</i>
	kilm.	<i>baltojo</i>	<i>baltosios</i>
	naud.	<i>baltajam</i>	<i>baltajai</i>
	gal.	<i>baltąjį</i>	<i>baltąją</i>

¹⁶ Žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 44 (1 išnaša).

	įn.	<i>baltuoju</i>		<i>baltąja</i>
	viet.	<i>baltajame</i>		<i>baltojoje</i>
	il.	<i>baltajan</i>		<i>baltojon</i>
dgs.	vard.	<i>baltieji</i>		<i>baltosios</i>
	kilm.	<i>baltųjų</i>		<i>baltųjų</i>
	naud.	<i>baltiesiems</i>		<i>baltosioms</i>
	gal.	<i>baltuosius</i>		<i>baltąsias</i>
	įn.	<i>baltaisiais</i>		<i>baltosiomis</i>
	viet.	<i>baltuosiuose</i>		<i>baltosiose</i>
	il.	<i>baltuosiuosna</i>		<i>baltosiosna</i>

§ 8. Vos susiformavus tokiai paradigmai, kai kuriose tarmėse ją pradėjo veikti paprastųjų būdvardžių linksniavimas. Paprastųjų būdvardžių linksniavimo poveikis įvardžiuotiniams visai suprantamas – ir paprastieji, ir įvardžiuotiniai būdvardžiai sakinyje atlieka atributyvinę funkciją. Be to, suvokus savitas įvardžiuotinių būdvardžių galūnes, galėjo susidaryti įspūdis, kad kai kur tik galūninis formantas suteikia būdvardžiui įvardžiuotinę reikšmę, plg.:

- a) vns. kilm. *balto* ir *balto-jo*
gal. *baltą* ir *baltą-jį*
dgs. kilm. *baltų* ir *baltų-jų*
- b) vns. gal. *baltą* ir *baltą-ją*
dgs. kilm. *baltų* ir *baltų-jų*

Todėl greta paprastųjų būdvardžių naud. *gerám*, viet. *baltañ*, naud. *baltiem*; naud. *baltóm*, įn. *baltáis*, įn. *baltóm* nesunkiai galėjo rasti ir įvardžiuotinės formos, vartojamos kai kuriose rytinių dzūkų ar aukštaičių vakariečių pietiečių tarmėse: vns. naud. *baltámjam*, naud. *baltáijai*, plg. *baltái*, dgs. naud. *baltiesiems(s)*, naud. *baltómsiom(s)*, įn. *baltáisjais*, įn. *baltómsiomis*.

Žemaičių ir šiaurinėse aukštaičių tarmėse, kur dėl didelio galūnių trumpėjimo ryšys tarp paprastųjų ir įvardžiuotinių formų nutrūko ankstokai, plg. vns. kilm. *bálta* ir *báltojo*, vns. gal. *bálta* ir *báltąjį*, vns. gal. *bálta* ir *báltąją*, paprastieji būdvardžiai įvardžiuotinių formų neveikė.

Kai kuriuose senuosiuose paminkluose ir žemaičių bei aukštaičių vakariečių šnektose randame vienaskaitos vietininko formas *amszinameie*, *Didzameje*, *nelaimingameie* ir kt., *baltaménje*, *baltamėje* ir kt.¹⁷. Šitos formos atsirado ankstokai, dar prieš tik ką aprašytą raidą. Jos susiformavo dėl daiktavardžių linksniavimo poveikio: kaip daiktavardžiuose greta vns. įn. galūnės -u yra -e, taip įvardžiuotiniuose būdvardžiuose greta vns. įn. -ju radosi -je; plg. dar daiktavardžių linksniavimo įtakoje atsiradusį žem.

¹⁷ Žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 35.

dgs. vard. *baltiejai*, naud. *baltiesiam* ir kt. Daiktavardinė fleksija įvardžiuotinių būdvardžių paradigmoje radosi todėl, kad pastarieji neretai sakinyje gali eiti daiktavardžių funkcijas. Tas funkcijas jie eina jau ir senuosiuose paminkluose¹⁸.

Taigi jokių haplogijos, balsių ir priebalsių nykimo reiškinių lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių raidoje nėra buvę.

§ 9. Kad įvardžiuotiniuose būdvardžiuose suvoktas savitas kamienas, rodo ir to kamieno vienodėjimo tendencijos lietuvių kalbos tarmėse. Didžiausią vaidmenį, lyginant įvardžiuotinių būdvardžių kamieną, vaidina vardininko ir galininko kamienai, plg.:

1) su apibendrintu vardininko kamieniu:

vns. gal. *baltajį, gerajį, rūgštajį*;
įn. *baltajuo* (Svėdasai);
gal. *baltoją, margoją*;
įn. *margoja, baltoja, pirmoja*;

dgs. gal. *lengviejus, sunkiejus*;

2) su apibendrintu galininko kamieniu:

vns. vard. *didinsis, tretinsis, paskutininsis*;
naud. *baltanjam* (pagal gal. *baltanji*);
viet. *baltanjam*;

dgs. naud. *baltansioms* (pagal dgs. gal. *baltansias*);
įn. *baltansioms*¹⁹;

Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse toks kamienų vienodėjimo procesas tik prasideda, kitose jis jau gerokai pažengęs į priekį. Ypač dažnai tarmėse yra suvienodėjęs moteriškosios giminės įvardžiuotinių būdvardžių kamienas, plg., pavyzdžiui, kai kurių žemaičių paradigmą:

Vienaskaita	Daugiskaita
vard. <i>baltūo-jė</i>	<i>báltūo-sės</i>
kilm. <i>baltũo-sės</i>	<i>baltũ-ję</i>
naud. <i>báltūo-jė</i>	<i>baltūo-siũoms</i>
gal. <i>báltūo-jė</i>	<i>baltūo-ses</i>
įn. <i>báltūo-je</i>	<i>baltũ-siũoms</i>
viet. <i>baltũo-jũo</i>	<i>baltũ-siũose</i>

¹⁸ Žr. Z. Zinkevičius, t. p., p. 83; A. Valeckienė, „Literatūra ir kalba“, II, V., 1957, p. 245 t.

¹⁹ Pastarosios formos vartojamos kai kuriuose žemaičiuose. Tokios formos kaip *baltonsioms* ir *baltonsiomis*, kurias pateikia Z. Zinkevičius (žr. min. veik., p. 44), rodos, neegzistuoja.

Kitur žemaičiuose dar randame seną vns. gal. *báltŏnĵę*, vns. in. *baltŏnje*, dgs. gal. *baltŏnses*.

Arba plg. kai kurių rytinių aukštaičių (Skapiškis ir kt.) moteriškosios giminės paradigmą:

Vienaskaita	Daugiskaita
vard. <i>sausoja</i>	<i>sausosios</i>
kilm. <i>sausosios</i>	<i>sausųjų</i>
naud. <i>sausojai</i>	<i>sausojom</i>
gal. <i>sausoją sausąją</i>	<i>sausosias</i>
in. <i>sausoja sausąja</i>	<i>sausosiom</i>
viet. <i>sausojon</i>	<i>sausosios</i>

Kai kuriuose rytiniuose aukštaičiuose (Skapiškis ir kt.) aiškiai pastebimas net ir abiejų giminių skirtingų kamienų vienodėjimo procesas. Vyriškajai giminei irgi įvedamas moteriškosios giminės kamienas, plg. gal. *piktojį*, viet. *piktojan* ir kt. (plg. panašų procesą latvių kalboj, kur pasitaiko vyriškosios giminės formų su apibendrintu moteriškosios giminės kamieniu, žr. § 11).

§ 10. Kaip žinoma, kai kuriuose baltų kalbų būdvardžių linksniuose yra aiškios įvardinės galūnės, plg. liet. *gerám, geramė, geriems* ir kt. Būdvardžio ir įvardžio linksniavimo sistemos lietuvių kalboje glaudžiai susijusios viena su kita. Glaudų būdvardžių ir įvardžių linksniavimo sistemų ryšį rodo ir trumposios įvardžių linksnių formų galūnės ten, kur jos turėtų būti cirkumfleksinės ir ilgos, nes kilusios iš akūtinių garsų, plg.

vard. <i>tà < *tǎ</i>	atsiradusią dėl	<i>gerà < *gerǎ;</i>
in. <i>tà < *tǎn</i>	—	dėl <i>gerà < *gerǎn;</i>
gal. <i>tàs < *tǎ(n)s</i>	—	dėl <i>geràs < *gerǎs;</i>
dial. gal. <i>tùs < túos</i>	—	dėl <i>gerùs < *gerúos</i> ir kt.

Bet lietuvių kalbos tarmėse plačiai paplitusios ir įvardžių formos, turinčios galūnėse akūtinius balsius ir dvibalsius, plg.:

vns. vard. *tó, šió* ir dėl analogijos su jomis atsiradusias *anó, katró, kataró, kurý, šitó* ir kt.

vns. in. a) vyr. g. *júo, šiúo, túo*, ir dėl analogijos su jomis kilusias *anúo, katrúo, šitúo* ir kt.; b) mot. g. *jás, šiás, tás*; ryt. *jós, šiós, tós*;

dgs. vard. *šie, tie, jie* ir dėl analogijos su jomis kilusias *anie, katrie* ir kt.;

dgs. gal. *júos, túos, šiúos* ir — *anúos, katrúos, kuriúos* ir kt.

Vienskiemenėse formose akūtinės galūnės turėjo virsti cirkumfleksinėmis; taip ir atsitiko nemažoj tarmių daly, plg. *již, tiž, šiž* ir kt. Akūtinės galūnės tokiose vienskiemenėse formose galėjo išlikti tik dėl įvardžiutinių lyčių poveikio. Jei kur nors tarmėse

turime vardininką *tó, šió* ir kt., tai greta turėjo egzistuoti ir įvardžiutinės formos *tóji* ar *tója, geróji* ar *gerója* ir kt. Įvardžiutinės ir paprastosios įvardžių *šis, tas* formos skyrimas darosi nereikalingas, nes pačiam įvardžiui *šis, tas*, kaip parodomajam, būdingos ir pažymimoji, ir pabrėžiamoji reikšmė – svarbiausios įvardžiutinių formų reikšmės. Todėl vienoje tarmėje įvardžiutinė šių įvardžių forma visai išnyko, kitose tarmėse kai kurie jos linksniai išsilejo į paprastojo įvardžio linksniavimą, plg. *tój, tiej, túoj* ir kt.²⁰ Įvardžiutinė šių įvardžių forma visai išnyko rytinių dzūkų ir kt. tarmėse.

Tverėčiaus tarmėje vartojamas įvardžiutinių būdvardžių reikšmė tokios formos:

vns. vard. *geró, platý, didė, vyresně* ir kt.

įn. *gerúo, vyresniúo, platúo* ir kt. (ir vyr. ir mot. gim.)

dgs. vard. *gerie, platie* ir kt.²¹

J. Otremskis ilgosios vns. vard. formos *gerója* nepateikia: jeigu jos ir nėra Tverėčiuje, tai ji buvo – tai rodo mot. g. vns. įn. *gerúo*||*gerúoju*, vyr. g. dgs. vard. *gerie*||*geriesies*. Be to, netolimoje Adučiškio tarmėje ji vartojama, plg. vard. *šaltà*||*šaltája, sausà*||*sausája* ir vns. įn. *šaltúo*||*šaltúoju*, dgs. vard. *šaltie*||*šaltiesies*||*šaltiesys*.

Z. Zinkevičius mano, kad jeigu tokios trumposios lytys „nėra kilusios iš atitinkamų įvardžiutinių lyčių, nukritus antrajam dėmesiui, plg. *geró* < *geróji, platý* < <*platýji*, tai jas galima laikyti kilmės atžvilgiu paprastojo būdvardžio lytimis: sveikas akūtines galūnes jos galėjo išlaikyti, įgydamos įvardžiutinių lyčių reikšmę, kadangi yra ilgesnės“²². J. Otremskis, pagrįstai atmesdamas pirmąją prielaidą, nes jai prieštarauja vns. viet. *gerōj*, neišriedėjęs į **gerō* Tverėčiaus tarmėje, palaiko antrąją prielaidą²³. Bet ir ši prielaida nėra teisinga, nes šiose tarmėse iš seno egzistavo ar egzistuoja įvardžiutinės formos *gerója, gerúoju, gerieji*. Taip galima būtų manyti, jeigu nebūtų pastarųjų formų, bet ir tada **gerā* turėjo virsti *gerā, *tā* > *tà*, nes akūtinėms galūnėms išlikti nebūtų buvę jokios atramos.

Formos *geró, gerúo, gerie* atsirado dėl greta egzistuojančių tose tarmėse įvardžių *tó, túo, tie* poveikio paprastoms būdvardžio formoms. Pagal *tó, túo, tie* iš *ger-à, ger-ù, ger-ì* radosi *geró, gerúo, gerie*, kurios, būdamos skirtingos nuo paprastojo būdvardžio atitinkamų formų, pateko į įvardžiutinių būdvardžių linksniavimo sistemą ir joje išsilejo (plg. § 11).

Analogiškai pagal *geró* greta *geróji* radosi ir *vyresně, didė* ir kt. vietoje *vyresněja, didėja* ir kt.

Toks įvardžių linksniavimo poveikio procesas šiose tarmėse nėra senas – jis čia neseniai prasidėjęs (pavyzdžiui, dar nėra čia susiformavusio dgs. gal. **gerós, *gerúos*).

²⁰ Žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 99.

²¹ Žr. J. Otrebski, *Wschodniolitewskie narzeczce twereckie*, I, Kraków, 1934, p. 252 tt.; Z. Zinkevičius, min. veik., p. 24.

²² Pirmoji prielaida aiškiai netikra, plg. Adučiškio tarmės *šaltó*||*šaltója*.

²³ Žr. J. Otrebski, „*Lingua Posnaniensis*“, VII, Poznań, 1959, p. 299.

§ 11. Veikiama tos pačios rūšies morfologinių faktorių, kaip ir lietuvių kalboje, išsivystė ir senesnė latvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių paradigma, kurios likučiu turime dar ir literatūrinės latvių kalbos paradigmoje, plg.:

vns. vard. *mazaīs* < *mazajis* ir *mazājis*, dėl galūnės plg. liet. dial. *baltājis*

naud. a) *mazajam*, dėl galūnės plg. liet. *mažājam*

b) *mazajai*, *māžajai*

viet. a) *mazajā*

b) *mazajā* *mažōjaje*

dgs. naud ir dgs. įn. a) *mazajēm(s)*, dėl galūnės plg. liet. dial. *mažiejiem*

b) *mazajām(s)* *mažōjom*

dgs. viet. a) *mazajūs*

b) *mazajās*

Senuosiuose latvių kalbos paminkluose, liaudies dainose ir tarmėse randame ir kitų linksnių ilgesniųjų formų, plg.:

mot. g. vns. vard. *trešajā, lehlakaia*;

vyr. g. vns. kilm. *īstaja*;

mot. g. vns. kilm. *zaļājas, labbajahs*;

vyr. g. vns. gal. *labbajo, sarkanaju*;

mot. g. vns. gal. *labaju, labbajo*;

vyr. g. vns. įn. *smagaju*;

vyr. g. dgs. vard. *gudrāji, pirmaji*;

mot. g. dgs. vard. *labbajahs*;

vyr. g. dgs. gal. *labbajohs*;

mot. g. dgs. gal. *labbajahs*²⁴.

Negali būti jokios abejonės, kad ši paradigma yra susiformavusi dėl tų pačių morfologinių procesų, kurie vyko ir vyksta lietuvių kalboje. Tik lietuvių kalboje tie procesai nuėję kur kas toliau į priekį, negu lietuvių kalboje, ir primena kai kurių lietuvių tarmių įvardžiuotinių būdvardžių paradigmą (žr. § 9), nors lietuvių kalboje, rodos, nėra tokios tarmės, kur galūnių ir kamienų suvienodinimo procesas būtų pasiekęs tokį laipsnį, kaip latvių kalboje.

Latvių kalbos paradigmoje susidariusi jau vieninga galūnių, prasidedančių *-j*, sistema. Kamienų suvienodinimo procesas čia atėjęs iki pat galo – daugiausia apibendrintas vyr. g. vns. vard. kamienas *maza-* (ir vyriškosios, ir moteriškosios giminės linksniavime). Pasitaiko ir mot. g. vns. vard. apibendrinimo reiškinių, plg. vns. vard. **mazājis*, dgs. vard. *gudrāji*, vns. kilm. *zaļājas* ir kt., plg. liet. dial. vns. gal. *geroji*, žr. § 9.

²⁴ Žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 468.

Jau literatūrinēs latvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių paradigmoje turime ir tokias formas:

Vienaskaita		Daugiskaita	
vyr. g.	mot.g.	Vyr. g.	mot.g.
vard.	<i>mazā</i>	<i>maziē</i>	<i>mazās</i>
kilm.	<i>mazā mazās</i>	<i>mazuō</i>	<i>mazuō</i>
gal.	<i>mazuō mazuō</i>	<i>mazuōs</i>	<i>mazās</i>
įn.	<i>mazuō mazuō</i>		

Tarmėse tokių trumpų formų randame ir kituose linksniuose²⁵. J. Endzelynas²⁶, aiškindamas šitų formų kilmę, daro tris prielaidas: 1) greta *mazajam* ta pačia reikšme vartojama *mazam* galėjo sukelti įvardžio nereikalingumo įspūdį, ir jis, kaip nepatogus, buvo numestas; 2) greičiau šitos formos galėję rasti dėl fonetinio trumpėjimo, t. y. dgs. vard. *mazie* < **maziej* < **mazieji* = liet. *mažieji* (liet. dial. *šlapie* ir kt.); 3) po galūnių sutrumpinimo į būdvardžių linksniavimą galėję būti perkeltos nesutrumpėjusios įvardžių galūnės: greta *mazi*, *mazas* pagal *tiē*, *tās* galėję rasti naujadarai *maziē*, *mazās*, įgiję įvardžiuotinių būdvardžių reikšmę.

Teisingiausia yra trečioji J. Endzelyno prielaida. Lietuvių tarmių formos *šlapie*, *gerle*, *geró* ir kt. irgi yra atsiradusios dėl įvardžių linksniavimo poveikio, žr. § 10. Tik jeigu kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse šis procesas tik prasidėjęs, tai latvių kalboje jis plačiai paplitęs ir, galima sakyti, atėjęs iki galo. Kad išlikę senesnės ir kai kurių linksnių formos *mazajam*, *mazajai* ir kt., visai suprantamas daiktas, nes paprastoji forma *mazam* turi įvardinę galūnę, tokią pačią, kaip ir *tam*, o įvardžiuotinei reikšmei reikia skirtingos formos.

Pirmąja savo prielaida ir pats J. Endzelynas nelabai tiki. Ja ir sunku tikėti. Antroji prielaida irgi nėra teisinga. Visų pirma, negalima suvokti, kaip galėjo įvardžiuotinė forma trumpėti. Kamieno ir galūnės vienodinimo procesas latvių kalboje aiškiausiai rodo, kad įvardžiuotinių būdvardžių galūnės sudarė aiškia sistemą. Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių formos tarmėse, kur jos labai gyvos ir sudaro savitą sistemą, niekada netrumpėja. Įvardžiuotinių būdvardžių formos trumpėja tik tada, kai jos yra nykimo stadijoje ir jau nebesudaro linksniavimo sistemos, plg. *tiej*, *tój*, *šaltój*, *margój* ir kt. tose tarmėse, kur įvardžiuotiniai būdvardžiai beveik visai išnykę. Toks trumpėjimas šiose tarmėse visai suprantamas.

Likusiose izoliuotose formose *šaltóji*, *margóji* kamienu buvo suvokiama jau nebe *šaltó-*, *margó-*, o *šalt-*, *marg-* (plg. *marg-a*, *šalt-a*) ir todėl galūnė *-oji*, būdama dviskiemenė, nebeatitiko kalbos linksniavimo sistemos. Neretai šios formos tarmėse būna jau atėję į paprastųjų būdvardžių linksniavimą.

²⁵ Žr. J. Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, p. 467.

²⁶ Žr. t. p., p. 471 ir t.

Latvių kalbos trumposios formos įvardžiuotinių būdvardžių paradigmoje nėra atsiradę dėl trumpėjimo dar ir dėl to, kad įvardžiuotinio būdvardžio kamienas jau senuosiuose latvių kalbos paminkluose yra suvienodintas ir juose beveik neturime senojo kamieno pėdsakų (nebent vyr. g. vns. gal. *pirmoye* = *pirmuoji* ar *pirmuoju*)²⁷.

Taigi trumposios įvardžiuotinės formos latvių kalboje atsirado dėl įvardžių linksniavimo poveikio.

§ 12. Prūsų kalbos paminkluose įvardžiuotinės formos labai retos. Čia randame:

vns. vard. a) vyr. g. *pirmonnis*, *pirmois*, *dengnennis*, *dengnennissis*;

b) mot. g. *pirmoi*;

vns. gal. a) vyr. g. *pirmannin*, *pirmannien*, *pirmonnien*;

b) nick. g. *pansdamonnien*, *pirmannien*, *walnennien*.

Iš tiek formų apie įvardžiuotinių būdvardžių linksniavimo struktūrą prūsų kalboje spręsti sunku.

Atrodytų, kad prūsų kalboje, kaip ir latvių kalboje, buvo apibendrinta galūnė, prasidedanti *-i*, plg. vard. *-is*, gal. *-in*, *-ien*²⁸. Vard. *pirmonnis* ir *dengnennis* turi vns. galininko kamieną²⁹, plg. gal. *pirmann-in*, *pirmonn-ien* ir liet. dial. *tretinsis*. Vard. *pirmois* ir *pirmoi* nėra aiškūs. J. Endzelynas mano, kad *pirmois* yra naujadaras, sukurtas pagal *pirmoi*, o *pirmoi* esanti identiška su liet. *pirmoji*: **pirmā(j)ī* > **pirmō-ī* > *pirmoi*, ir sutrumpintas o nebeišvirtęs į *u*³⁰. Vargu ar taip! buvo. Greičiausiai, pr. *pirmois* ir *pirmoi* reikia skaityti kaip *pirmajis* ir *pirmaji*, vadinasi, moteriškosios giminės formoje matyti apibendrintą vyriškosios giminės kamieną, plg. lat. mot. g. vns. vard. *trešaja*. Raidė *o*, rodos, ir trečiajame katekizme dažnokai parašoma vietoj *a*, plg. dalyvių galūnė *-ton*, gal. *pirmonnien*, vard. *pirmonnis* ir kt.

Kaip ten bebūtų, bet viena gana aišku: prūsų kalboje įvardžiuotinių būdvardžių raidoje didelį vaidmenį yra suvaidinę tos pačios rūšies morfologiniai faktoriai, kaip lietuvių ir latvių kalbose. Be to, prūsų kalba savo įvardžiuotinių būdvardžių linksnių formų struktūra labiau primena latvių kalbą, negu lietuvių: galūnių sistema čia, tur būt, jau buvo vienoda, be to, čia stipriai veikė ir kamienų vienodėjimo procesas – tai rodo neabejotinas vienaskaitos galininko kamienas vyriškosios giminės vienaskaitos vardininke.

§ 13. K. Būga ir Z. Zinkevičius mano, kad būdvardžio ir įvardžio suaugimas į vieną žodį įvykęs greičiausiai nepriklausomai atskirose baltų kalbose, netgi jau suskilus

²⁷ Žr. J. Endzelins, t. p., p. 470.

²⁸ Dėl *ien*, žr. J. Endzelin, *Altpreussische Grammatik*, Riga, 1944, p. 166. Dėl *dengnennissis*, žr. J. Endzelin, t. p., p. 105, Z. Zinkevičius (min. veik., p. 8) pateikia analogiškų lietuvių kalbos pavyzdžių.

²⁹ Plg. J. Endzelin, t. p., p. 105.

³⁰ Ten pat.

lietuvių – latvių kalbinei vienybei³¹. Svarbiausias argumentas – kai kurių įvardžiuotinių lyčių kirčiavimas, plg. *gývąją*, o ne **gyvąją* (lat. *dzīvu*) ir il. *gyvōn* < *gyvōna*. Bet atsižvelgiant į didelę paprastųjų būdvardžių įtaką įvardžiuotiniams, šis argumentas, suprantama, nebetenka galios. Pagal *gývą* iš *gyvąją* galėjo rasti *gývąją*. Be to, pajūrio žemaičių tarmės įvardžiuotinių būdvardžių kirčiavimas aiškiausiai rodo, kad įvardis suaugo su būdvardžiu dar tada, kai kai kurie būdvardžiai turėjo galūninį kirčiavimą. Pateikiame pajūrio žemaičių tarmės įvardžiuotinių būdvardžių vienaskaitos paradigmą:

	vyr. g.	mot. g.
vard.	<i>māžāsis</i>	<i>mažuoję</i>
kilm.	<i>māžūoji</i>	<i>mažuosės</i>
naud.	<i>māžūojōu</i>	<i>māžājē</i>
gal.	<i>māžūji</i>	<i>māžōje</i>
įn.	<i>mažōujō</i>	<i>mažōjē</i>
viet.	<i>mažamēi</i>	<i>mažūojīe</i>

Žemaičių tarmėje ilgieji skiemenys, esą po pagrindinio senovinio kirčio, gauna antrinį šalutinį nukeltinį kirtį, bet skiemuo su šiuo kirčiu turi laužtinę priegaidę³², plg. *kēpiēm* (= *kēpēm*) ir kt. Toks skiemuo laužtinę priegaidę turi ir pajūrio žemaičių tarmėje, plg. *výrā* (= *výrai*), *vākōu* (= *vaikuo*) ir kt.³³ Vadinasi, kirtis įvardžių formose *māžāsis*, *māžūoji* ir kt. nukeltinis negali būti, nes antrasis skiemuo čia turi ne laužtinę, o tvirtą galę priegaidę. Kitaip sakant, čia mes turim senojo galūninio kirčio liekanas: *mažāsis* < *mažāsīs*, *mažōjo*, *mažūōjo*, *mažājī*, *mažūoju* ir kt.; *mažōji*, *mažōsios*, *mažājai*, *mažājā*, *mažāja* ir kt. Kirtis čia ant pirmojo skiemens atsirado palyginti neseniai; atsirasti jis galėjo tik dėl paprastųjų būdvardžių formų, kirčiuojančių žinomuose linksniuose žodžio pradžia, įtakos.

Vadinasi, esame priversti galvoti, kad būdvardis su įvardžiu suaugo į vieną žodį dar tuo metu, kai egzistavo galūninio kirčiavimo būdvardžiai, visuose linksniuose kirčiuoją galūnę. Vėlesnis įvardžiuotinių būdvardžių kirčiavimas atsirado dėl paprastųjų būdvardžių kirčiavimo įtakos.

Z. Zinkevičius labai teisingai nurodo, kad senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose ir tarmėse yra vienaskaitos naudininkų, turinčių daiktavardinę pirmojo dėmens galūnę, plg. *artimoiuī*, *Aukschecziausiuīam*, *Branguīam*, *nehadnoīam*, žem. *juoduojuo* ir kt.³⁴

³¹ Žr. K. Būga, „Archivum philologicum“, I, Kaunas, 1930, p. 66 t. ir Z. Zinkevičius, min. veik., p. 9.

³² Plg. V. Grinaveckis, „Vilniaus Valstybinio Pedagoginio instituto Mokslo darbai“, XI, V., 1960, p. 57.

³³ Žr. J. Aleksandravičius, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, I, V., 1957, p. 105.

³⁴ Žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 13 t.

J. Otrebskis galvoja, kad čia turime įnagininko kamieno apibendrinimą³⁵. Kai kuriais atvejais gal taip ir yra, nors daugiausia baltų kalbose apibendrinamas tik vardininko arba galininko kamienas, žr. §§ 9, 11, 12. Kai kurių lietuvių kalbos tarmių vienaskaitos naudininko ir įnagininko skirtingas kirčiavimas aiškiai rodo, kad įvardžiutinių būdvardžių naudininkas turi seną, o ne naują kamieną, plg. vns. naud. *mažŃŃjŃŃ* (= *mažŃuojuo*) ir įn. *mažŃŃjŃ* (= *mažŃuojuo*, Kretinga). Žemaičių tarmėje vns. naud. forma *mažŃuojuo* labai plačiai vartojama, o įvardžiutiniuose vyriškosios giminės būdvardžiuose kamieno vienodinimo proceso čia beveik dar nėra. Tai irgi verčia manyti, kad įvardis čia priaugęs dar tuo metu, kai būdvardžio naudininkas turėjo daiktavardinę galūnę.

Jeigu šiame linksnyje įvardis suaugo su būdvardžiu, turinčiu daiktavardinę galūnę, tai ir kituose linksniuose turėjo būti tas pat. Įvardines galūnes būdvardžiai įgijo ne per seniausiai. Prūsų kalboje įvardinių galūnių skverbimasis į būdvardžių linksniavimą dar nepasibaigęs³⁶. Kai kuriuose senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose *u*-kamieno būdvardžiai dar beveik išlaikę daiktavardines galūnes. Įgiję įvardines galūnes, paprastieji būdvardžiai paveikė ir įvardžiutinių būdvardžių kamienus. Mat, suaugus įvardžiui su būdvardžiu į vieną žodį ir įvardinei daliai virtus galūne, kai kurių linksnių formos (plg., pavyzdžiui, vns. kilm. *gero-jo*, vns. gal. *gerŃ-jŃ*) leido suvokti, kad įvardžiutinę reikšmę turi galūnė, pridėta prie paprastojo būdvardžio formos. Plg. § 8.

Taigi negalima manyti, kad įvardžio ir būdvardžio suaugimas baltų ir slavų kalbose vyko skirtingomis aplinkybėmis³⁷. Iš tikrųjų, ir baltų, ir slavų kalbose būdvardis suaugo su įvardžiu, turinčiu daiktavardinę fleksiją.

Seną įvardžio suaugimą su būdvardžiu rodo ir akūtinųjų galūnių išlikimas pirmajame įvardžiutinio būdvardžio komponente, plg. *gerŃjŃ*, *gerŃuojuo*, *gerŃjŃ* ir kt.

Kai kuriose rytinių aukštaičių tarmėse (Palūšė ir kt.), kur įvardžiutinio būdvardžio kamieno vienodėjimo procesas nevyksta, vartojama vns. naud. forma *báltojai*, rodanti, kad įvardis galėjo suaugti su būdvardžiu dar tada, kai ilgieji balsiai tautosilabiniame junginyje su *-n* buvo nesutrumpėję. Plg. dar dgs. kilm. *baltuojŃ*³⁸.

Vadinasi, kalbos faktų esame priversti tvirtinti, kad įvardis su būdvardžiu suaugo dar tuo metu, kai: 1) egzistavo galūninis žodžių kirčiavimas, 2) kai būdvardžiai turėjo daiktavardinę, o ne įvardinę fleksiją, 3) kai ilgieji balsiai tautosilabiniuose junginiuose dar nebuvo sutrumpėję. Taigi, greičiausiai, įvardžiutinės būdvardžių formos kaip vienas žodis paveldėtos dar iš baltų bendrosios epochos.

Tokie senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose randami pavyzdžiai, kaip *praišpulęš*, *nughiewargie*, *priiĳeliesti*, *paioprasta* ir kt.³⁹ visai nerodo, kad būdvardis suau-

³⁵ Žr. J. Otrebski, „Lingua Posnaniensis“, VII, Poznań, 1959, p. 298.

³⁶ Plg. J. Endzelin, „Altpreussische Grammatik“, p. 99 t.

³⁷ Žr. Z. Zinkevičius, min. veik. p. 13.

³⁸ Žr. ten pat, p. 28.

³⁹ Žr. ten pat, p. 7 t.

go su įvardžiu, palyginti, ne labai senais laikais. Jie yra žilos senovės reliktai. Ir vargu ar būtų teisinga, suradus kad ir tokius retesnius pavyzdžius, kaip *pasigižiūrėjau*, *pasigidėjau*, *pragižiūrėjau*, *užgimiršta*, *pragišoksta*⁴⁰, manyti, kad prielinksnis su veiksmožodžiu į vieną žodį suaugo palyginti nesena laikais*.

РАЗВИТИЕ МЕСТОИМЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В БАЛТИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

В статье на основании богатого материала литовских и латышских говоров, а также древнепрussкого языка делается вывод, что прилагательные слились с формами местоимений до распада балтийского праязыка, т. е. что местоименные прилагательные, как самостоятельные слова, существовали уже в общебалтийской эпохе.

⁴⁰ Žr. K. Būga, Rinktiniai raštai, II, V., 1959, p. 44.

* Straipsnio pabaiga (10 mašinosraščio puslapių), skirta slavų kalbų įvardžiuotiniams būdvardžiams, spausdinama „Slavistikos“ sąsiuvinyje—„Kalbotyra“, XXIV (2). (*Redakcinė kolegija*)